

KRKA KAO RAZDJELNICA VELIKAŠKIH GRADOVA ŠUBIĆA I NELIPIĆA NA KARTI MATEA PAGANA NASTALOJ OKO 1522. GODINE

RIVER KRKA AS A BORDERLINE BETWEEN ŠUBIĆ' AND NELIPIĆ' FEUDAL FORTIFIED TOWNS ON MATEO PAGANO'S MAP MADE ABOUT 1522

Mirela Slukan Altić
Institut društvenih znanosti
»Ivo Pilar«
Marulićev trg 19
HR-10000 Zagreb
Republika Hrvatska
mirela.altic@zg.t-com.hr

Primljeno/Received: 18. 2. 2007.
Prihvaćeno/Accepted: 2. 10. 2007.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 911.374.8(497.5-3 Pokrčje)"15"
556.53(497.5)(282 Krka)(093)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Sažetak

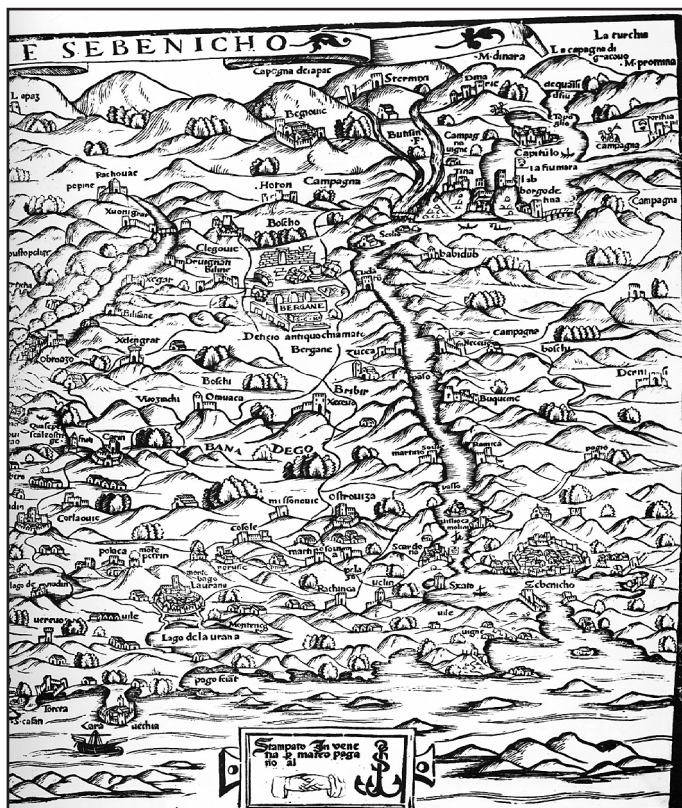
Na temelju karte Matea Pagana, nastale oko iz 1522. godine, autorica analizira naseljenost Pokrčja u vrijeme njegova dolaska pod osmansku vlast. Spomenuta Paganova karta iznimno je važan povijesni izvor jer predstavlja najstariji detaljniji uvid u prostor oko rijeke Krke. U vrijeme nastanka ove karte rijeka Krka bila je razdjelnica dviju velikih velikaških obitelji i njihovih posjeda - Šubića i Nelipića. Te su obitelji duž toka rijeke Krke podigle niz srednjovjekovnih gradova utvrda koji su imali važnu obrambenu ulogu u vrijeme prodora Osmanlija. Kako mnoga spomenuta naselja i utvrde više ne postoji, Paganova karta jedini je grafički izvor koji prikazuje njihov izgled i strukturu na pragu ranog novog vijeka.

Ključne riječi: rijeka Krka, Šubići, Nelipići, Skradin, Knin, Drniš, feudalne utvrde, prodor Osmanlija

Key words: Krka River, Šubići, Nelipići, Skradin, Drniš, feudal fortress, ottoman conquest

Feudalne obitelji Šubića i Nelipića

Tijekom 12. stoljeća počeo je uspon velikaških obitelji u Hrvatskoj. Na području Pokrčja najvažniji su bili Šubići koji su se tijekom 13. i početkom 14. stoljeća pokazali kao najsnažniji dinastički rod Hrvatskoga kraljevstva. Šubićevi posjedi prostirali su se u zaleđu Zadra i Šibenika, a upravljali su i važnim utverdama u Bribiru i Ostrovici. Braneći hrvatsku obalu, Šubići su samostalno ratovali protiv Mlečana. Kolika je bila njihova moć, svjedoči i činjenica da je Venecija sklapala pojedine ugovore izravno sa Šubićima, ne tražeći za to dozvolu hrvatsko-ugarskog vladara. Istodobno, Šubići su se trudili uzdići gospodarsku moć priobalnih gradova kojima su vladali. Tako je ban Pavao 1304. godine dopustio Skradinu da se uzdigne s pravnog statusa utvrde (*castrum*) u status grada (*Klaić, 1990; 21*). Šubići su pomogli i Šibenčanima da u svom gradu osnuju biskupiju, obrativši se izravno papi Bonifaciju VIII.

Sl. 1 Šibensko zaleđe na Paganovoj karti iz 1522. godine

1345. predala kralju Ludoviku utvrđene gradove te zadržala samo Cetinsku županiju sa Sinjom (Karaman, 1980; 416).

Posjede Šubića i Nelipića dijelila je rijeka Krka. Ona je bila razdjelnica dviju moćnih velikaških obitelji i njihovih zaobalnih posjeda. Upravo zbog ovakvog graničnog položaja rijeke Krke nad njezinim je kanjonom podignuto više utvrda. S lijeve strane i danas nalazimo ostatke utvrda Nelipića, a s desne strane Šubića. Uspon velikaških srednjovjekovnih gradova utvrda na rijeci Krki prekinuo je prodor Osmanlija dvadesetih godina 16. stoljeća.

Karta Matea Pagana i njezina datacija

Posljednju sliku srednjovjekovne vlasti velikaških obitelji Šubića i Nelipića te njihovih gradova utvrda na području Krke zabilježila je karta »*Tuto el Contado di Zara e Sebenico*« nastala oko 1522. godine.¹ Ova karta nema originalnu dataciju, stoga smo godinu njezina nastanka odredili na temelju analize sadržaja karte, točnije s obzirom na poznate podatke osmanskog osvajanja pojedinih utvrda na području oko Krke. Naime, na temelju istaknute osmanske zastave nad Skradinom, Nečvenom i Kninom koji su osvojeni 1522. godine, odnosno nedostatka istih zastava nad utverdama koje su osvojene 1523. godine, s velikom vjerojatnošću možemo zaključiti da karta prikazuje stanje krajem 1522. godine.

koji je bribirskim knezovima izišao ususret izdigavši 1298. Šibenik u status grada sa sjedištem biskupije.

U 13. stoljeću na lijevoj obali Krke pojavit će se još jedna moćna velikaška obitelj - Nelipići iz roda Svačića. Oni su držali posjede istočno od rijeke Krke te Cetinsku županiju. U području Krke Nelipići podižu svoje utvrde na prominsko-miljevačkoj zavravni. Često su se sukobljavali sa Šubićima. Knez Nelipac sudjelovao je u koaliciji plemstva protiv bana Mladena II. Bribirskog, nakon čega je 1323. osvojio Knin i Unac koji je ranije bio u vlasti Šubića. Splitsani su Nelipca izabrali za svoga kneza, a njegovi saveznici bili su i Trogirani. Neprijateljstva između Šubića i Nelipića trajala su sve do smrti Nelipca sredinom 14. stoljeća kada je njegova udovica Vladislava

¹ Primjerak ove rijetke karte čuva se u biblioteci u Leidenu.

Kartu je izradio mletački kartograf Mateo Pagano koji je djelovao u Veneciji tijekom prve polovice 16. stoljeća (Tooley, 1979; 485). Bila je to prva karta koja u nešto krupnijem mjerilu, osim obale, prikazuje i dalmatinsko zaleđe, uključujući i područje rijeke Krke. Obuhvaćajući prostor Dalmacije između velebitskog Podgorja na zapadu, Rogoznice na istoku te Krbave i Knina na sjeveru, ova karta prikazuje ne samo cijelo Pokrčje, nego širi prostor u kojem će se u sljedećim stoljećima voditi ključne bitke za povijesnu opstojnost Dalmacije (Slukan Altić, 2003a; 469; Traljić, 1973; 450). Naime, u vrijeme nastanka ove karte cijela Bosna već je pala u ruke Osmanlija, nakon čega su slijedili sve češći osmanski prodori u prostor Dalmacije. Sluteći promjene do kojih će ubrzo doći, mletačka vlast odlučila je načiniti kartu koja će prikazati pozornicu budućih zbivanja koja će uvelike odrediti i povijest Mletačke Republike.

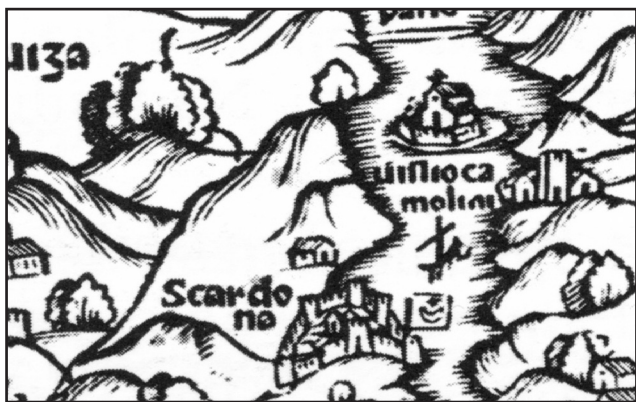
Paganovo poznavanje rijeke Krke

Karta prikazuje cijeli tok rijeke Krke od njezina izvorišta nedaleko od Knina do njezina ušća u šibenski kanal. U oblikovanju njezina toka Pagano jasno naglašava šibenski bazen i kanal Sv. Ante na čijem su ulazu već u 13. stoljeću sagrađene utvrde. Šibenik (*Sebenicho*), koji je prije uspostave mletačke vlasti uglavnom bio pod upravom hrvatsko-ugarskog kralja, prikazan je u svojim srednjovjekovnim zidinama. Sam prikaz grada prilično je shematiziran, no osnovna urbana struktura je prepoznatljiva. Iznad grada uzdiže se utvrda Sv. Mihovila (Sv. Ane), a izvan utvrda naznačena su šibenska predgrađa - Dolac i Varoš.

Suprotno vrlo detaljnom prikazu šibenskog bazena, Prokljansko se jezero u Paganovu prikazu jedva nazire kao neznatno proširenje rijeke. Nešto bolje označeno je Visovačko jezero s otočićem Visovcem na kojem je ucrtan franjevački samostan koji je osnovan tijekom 15. stoljeća kada su franjevci iz Bosne Srebrene bili prisiljeni napustiti svoju domovinu i potražiti zaklon u još relativno sigurnoj Dalmaciji (Živković, 1997; 343). Nešto prije Visovca vidimo i rijeku Čikolu na čijem su ušću označeni mlinovi (*molini*). Osobito je zanimljiv i prikaz gornjeg toka rijeke oko Knina gdje vidimo pritoke Butišnicu i Radljevac. Cijeli gornji tok rijeke do Kninskog polja, prikazan je u obliku dugačkog jezera na kojem su označena i dva otoka te dvije barke kao oznaka plovnosti. Uzvodno od Knina Krka čini još jedno jezersko proširenje označeno kao *la Fiumara*. Ovakav prikaz gornjeg toka rijeke Krke vjerojatno je povezan s činjenicom da se Krka sve do regulacije njezina gornjeg toka u 19. stoljeću često razlijevala Kninskim poljem. Takva je situacija još više naglašena upravo početkom 16. stoljeća kada je zbog potrebe obrane od Osmanlija umjetno prokopan dubok i širok rukavac rijeke Krke kako bi se dobio svojevrsni vodeni opkop koji je štitio kninsko podgrađe (Varoš) od Osmanlija (Paić, 1998; 79). Taj je mrtvi rukav rijeke Krke bio sličan jezeru pa će na brojnim kasnijim mletačkim kartama biti nazvan jezero Krke (*Lago di Chercha*).

Krka i njezini gradovi

Osim prikaza same Krke, Paganova nam karta donosi razmjerno detaljnu sliku naseljenosti šireg područja Pokrčja. Na samom ušću Krke označen je Zaton (*Sxato*) kao luka čiji je ulaz bio branjen visokom kulom. To se naselje povezuje sa selom Humljani koje se nalazilo južno do Zatona, a postojalo je već 1433. godine (Stošić, 1941; 29). S vremenom

Sl. 3. Detalj Skradina i otoka Visovca na karti iz 1522. godine

je Zaton postao važniji od Humljana pa je 1533. godine, posvećenjem crkve Sv. Jurja, Zaton postao i sjedište župe. Kula koju prikazuje Pagano po svojoj prilici predstavlja kulu obitelji Tavelić (Tavilić) koja se nalazila kod Zatona. Zapadno od Zatona Pagani označava Rakitnicu (*Rachinca*), staro hrvatsko naselje za koje se pretpostavlja da je bilo središte srednjovjekovne Lučke županije. Prvi se put spominje 1311. godine. Isprva je bila u posjedu Šubića, a zatim je u vlasti šibenske vlastele (*Stošić, 1941; 136*).

Uzvodno od Zatona s desne obale označen je Skradin opasan srednjovjekovnim zidinama koji je već pao u ruke Osmanlija. Skradin, sagrađen na temeljima Scarodne, podigli su Hrvati između 8. i 12. stoljeća. Prvi hrvatski knez, pod čiju je vladavinu došao i Skradin, bio je Višeslav (oko 800. godine), a stolovao je u Ninu. Nakon kneza Višeslava jedno je vrijeme Skradin bio pod vladavinom hrvatskog kneza Mislava, a zatim kneza Trpimira. Kada je 928. obnovljena Skradinska biskupija, ona je imala sjedište u Biogradu, a od 1125. u Skradinu. Tijekom 12. stoljeća Skradin je često mijenjao vladare: 1165. osvojio ga je Bizant, 1166. vraćen je pod vlast hrvatsko-ugarskog kralja, da bi od 1167. do 1180. opet bio pod Bizantom, nakon čega ga je kralj Bela III. vratio pod hrvatsku upravu. Razvoj Skradina tijekom 13. i 14. stoljeća vezan je uz uspon bribirskih knezova Šubića. Upravo u vrijeme Šubića srednjovjekovni Skradin doživljava svoj najjači procvat. Tijekom druge polovice 14. stoljeća, kada dolazi do opadanja moći Šubića,² dolazi i do propadanja gospodarske moći Skradina. Od 1356. do 1358. Skradin se našao pod mletačkom upravom, da bi sve do 1522. uglavnom bio pod vlašću hrvatsko-ugarskog kralja. Na karti Matea Pagana Skradin je označen malom, ali detaljnom vedutom koja nam prikazuje kako je grad izgledao krajem srednjega vijeka. Naime, iz priložene karte vidljivo je da je srednjovjekovni Skradin bio snažno utvrđeno naselje s gradskim bedemima, vratima i kulama. Bio je to tipičan srednjovjekovni grad zbijenih ulica nepravilne strukture s istaknutim središnjim položajem crkve i strogo kontroliranim ulazima u grad. Unutar zidina nalazimo katedralu, kao i kuće stanovnika Skradina. Osim katedrale u zapadnom dijelu grada se nalazila i crkva Sv. Roka koju su Osmanlije kasnije pretvorili u džamiju. Pretpostavlja se da je uvala Rokovača dobila ime upravo po spomenutoj crkvi Sv. Roka. Osim katedrale, u Skradinu je postojao i samostan klarisa Sv. Elizabete iz 13. stoljeća, a u podgrađu su postojali crkva i samostan Sv. Ivana Kristitelja dovršeni početkom 14. stoljeća te crkva Sv. Jeronima uz koju se nalazilo i groblje. Oba su samostana i crkvu porušili Osmanlije tijekom osvajanja Skradina. Paganova karta posljednja je slika srednjovjekovnog Skradina. Nakon višekratnog opsjedanja Osmanlije su konačno 1522. zaposjeli Skradin u koji su smjestili vojnu posadu od 500 konjanika. Snažne vojne funkcije Skradina, ali i njegov iznimno povoljni geografski

² 1322. Šubići su izgubili nasljedno banstvo nad Bosnom.

položaj, omogućio je Skradinu da se već 1574. godine, osim kao utvrda, u osmanskim izvorima naziva i varoš, što jasno potvrđuje njegove važne urbane funkcije (Pilić, 2003; 312). Skradin će, s iznimkom razdoblja od 1647. do 1669. kada ga osvajaju Mlečani, ostati pod osmanskom vlašću sve do 1683. godine.

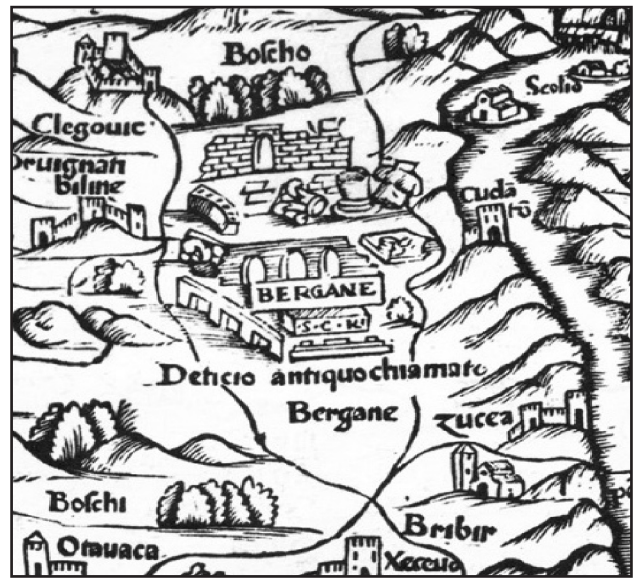
Uzvodno od Skradina Pagano je ucrtao utvrdu *Martinosouic*, nadjenuvši joj ime po njegovu tadašnjem gospodaru knezu Martinušiću. Utvrda je inače poznatija kao Rog ili Babin grad. Spominje se u 14. stoljeću kao posjed knezova Ugrinića iz roda slavni Šubića. Prije Ugrinića Rog je, kao i cijelo područje desne obale Krke, bio u posjedu Šubića. Po utvrdi Rog ime je dobio i Roški slap (Juric, 2004; 139). Utvrdu su 1523. godine osvojili Osmanlije.

Sjeverno od Skradina nalazilo se još jedno važno uporište Šubića. Bila je to utvrda Ostrovica koja je na Paganovoj karti označena kao jedna od većih utvrda gradova. Ostrovica se spominje već u drugoj polovici 12. stoljeća. Šubići su gospodarili Ostrovicom puna dva stoljeća, nakon čega 1347. dolazi pod vlast hrvatsko-ugarskog kralja. Nakon što je tijekom 15. stoljeća promijenila više gospodara (hrvatsko-ugarski kraljevi, Mlečani, bosanski vladari) 1523. godine osvojili su je Osmanlije.

Istočno od Ostrovice nalazi se Bribir, sjedište moćnih Šubića. Nakon napuštanja antičke Varvarije prvo svjedočanstvo o Bribiru nakon dolaska Hrvata nalazimo kod Konstantina Porfirogeneta, koji u popisu hrvatskih županija navodi i županiju »Brebar«. Najveći procvat Bribir doživljava u vrijeme kada su njime gospodarili moćni feudalci Šubići, tijekom 12. i 13. stoljeća. Iako je Bribir ostao u posjedu Bribiraca sve do dolaska Osmanlija, nakon što su Šubići 1347. prodali Ostrovicu i on počinje gubiti svoju važnost. U vrijeme nastanka Paganove karte vidimo ga u posljednjim trenucima njegova postojanja. Već 1523. grad su porušili i zaposjeli Osmanlije, u čijoj vlasti ostaje sve do 1684. godine.

Uzvodno od Skradina i Visovca, na desnoj obali nalazimo još jedan starohrvatski grad - Čučevo (označeno kao *Zucca*), poznat i kao Trošenj-grad,³ kojim su gospodarili Šubići. Sagrađen je točno nasuprot Nečven-grad koji je bio u vlasti Nelipića. Iako nema točnih podataka kada je podignuto (spominje se 1437.), Čučevo je bila jedna od utvrda Šubića koja je kontrolirala promet mostom koji je ovdje spajao lijevu i desnu obalu Krke.

U zaleđu Trošenj-grad Pagano je označio i arheološke ostatke antičkog Burnuma (*Bergane*) na kojem se jasno vide ostaci lukova (ostaci nekadašnje zapovjedničke zgrade), kasnije u narodu poznatih kao »šuplja crkva«. Propašću Zapadnog Rimskog Carstva Burnum

Sl. 4. Antički Burnum i srednjovjekovno Čučevo

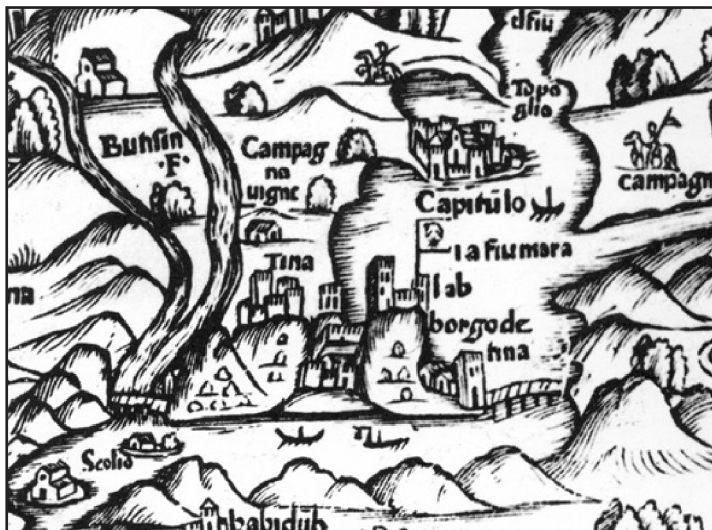
³ Ovaj drugi naziv utvrda je vjerojatno dobila kasnije zbog trošnosti. Naime, u narodu je poznata i pod nazivom Potrošen.

je još neko vrijeme zadržao svoju važnost. Godine 537. osvojili su ga Goti, a nakon njihova potiskivanja Burnum dolazi pod Bizant. Nakon što su ga 639. razorili Avari, počinje njegovo nepovratno propadanje. U neposrednoj blizini Burnuma, na samoj obali rijeke, Pagano je označio još jednu utvrdu - *Cudato* koju nismo uspjeli naći u drugim pisanim ili kartografskim izvorima. Možda je riječ o ostacima naselja u Burnumu.

Uz gornji tok rijeke, u području Kninskog polja, Pagano označava još tri važne utvrde. Prva od njih je Tin (označena kao *Tina*). Razvila se u vrijeme vladavine narodnih vladara (Trpimira, Mutimira i Svetoslava) i kraljeva (Držislava, Dmitra Zvonimira i Petra Svačića) u 10. i 11. stoljeću. Hrvatski kraljevski kastrum Knin zarana se formirao kao središte župe, a kasnije i srednjovjekovne hrvatske države. Od 11. stoljeća ovdje stoluju kninski biskup (Kninska biskupija osnovana je 1040.) i hrvatski kraljevi (ovdje je 1075. Dmitar Zvonimir okrunjen za hrvatskoga kralja). U 13. stoljeću bio je sjedište hrvatskog bana, a u njemu je bio i dvor obitelji Šubić. Od 1324. do 1345. preuzeli su ga Nelipići, nakon čega dolazi pod vlast hrvatsko-ugarskoga kralja. Potom je Knin često mijenjao svoje gospodare. Od 1388. do 1394. podređen je bosanskim kraljevima Stjepanu Tvrtku i Dabiši, tijekom prve polovice 15. stoljeća bio je u vlasti bana Matka Talovca, potom njegova brata Perka te bana Pavla Horvata-Šperančića.

Nasuprot utvrdi Tin, na susjednom brdu razvila se utvrda Lab koja je sustavom utvrda povezana s Tinom. Dok je u Tinu stolovao ban, u Labu je svoje sjedište imao podban. Pod utjecajem snažnih upravnih i crkvenih funkcija srednjovjekovnog Knina u podnožju njegovih utvrda već u srednjem vijeku formiralo se podgrađe (Varoš) koje je na karti označeno kao *Borgo de Tina*. Zajedno s Tinom i Labom Varoš čini jezgru srednjovjekovnoga Knina. Nakon višekratnih pokušaja Tin i Lab 1522. osvajaju Osmanlije te, uz iznimku kratkog razdoblja 1648., ostaje u njihovim rukama sve do 1688. godine.

Danas nemamo sačuvana kartografska svjedočanstva o izgledu i strukturi Knina iz prvih stoljeća njegova postojanja. O izgledu srednjovjekovnog Knina, čije su utvrde podignute u drugoj polovici 9. stoljeća, saznajemo tek iz već spominjane karte Matea Pagana nastale oko 1522. godine, koja nam pruža pogled na Knin s njegove zapadne strane. Na toj

Sl. 5 Knin i njegove srednjovjekovne utvrde 1522. godine

karti Knin je prikazan kao utvrđeni grad dvojne strukture. Na jednom uzvišenju brda Spas razvila se utvrda Lab, a na susjednom uzvišenju utvrda Tin (Živković, 1993; 99). Obje su utvrde bile povezane sustavom zidina. Pod utjecajem snažnih upravnih i crkvenih funkcija srednjovjekovnog Knina u podnožju njegovih utvrda već u srednjem vijeku formiralo se

podgrađe (Varoš) koje je na karti označeno kao *Borgo de Tina*. U podgrađu se nalazila i kolonija trgovaca iz primorskih gradova, što znači da je kninsko podgrađe imalo i iznimno važnu trgovačku funkciju. Utvrde Varoši prikazane Paganovom kartom vjerojatno su nastale oko 1504. godine, kada je Ugarsko-hrvatski sabor donio odluku o dodjeli novca za pojačavanje kninskih utvrda i njegova podgrađa. Polovica od dodijeljenog iznosa bila je namijenjena i za iskop jarka ispod same Varoši kojim je bilo planirano spojiti vode rijeka Krke i Butišnice, no do realizacije ovog zahvata nije došlo jer bi trebalo prokopati velik dio terena koji spaja Sinobadovu glavicu s izdankom brda Sv. Spas. Tako je iskopan samo dubok i širok jarak do današnje željezničke postaje koji je još više proširio poplavno područje podno Knina, pretvorivši ga u omanje jezero poznato na kasnijim kartama kao *Lago di Chercha* (Paić, 1998; 79).

Nedaleko od Knina označena je i treća utvrda - *Capitulo*, koji označava Kapitul. Označen je kao veće utvrđeno naselje sa šest kula i crkvom. Bez sumnje to je crkva Sv. Bartula s kraljevskim samostanom, dobro nam poznati iz srednjovjekovnih isprava. Crkva i benediktinski samostan Sv. Bartula ustanovljeni su na ovom lokalitetu prvi put već oko 10. stoljeća, a već u 12. stoljeću bili su u vrlo lošem stanju. Oko 1203. godine, kada stara kninska katedrala Sv. Marije, sagrađena vjerojatno na lokalitetu Crkvina kod Biskupije, više nije zadovoljavala potrebe, počinje se graditi nova katedrala, ovaj puta na Kapitolu. U spomen na staru samostansku crkvu Sv. Bartula, nova katedrala koja je sagrađena kao trobrodna bazilika također je posvećena sv. Bartulu (Juric, 2004; 276). Tako je biskupsko središte preseljeno iz obližnje Biskupije u Kapitul, promijenivši titulara iz Sv. Marije u Sv. Bartul. Cijeli kompleks crkve sa samostanom početkom 15. stoljeća utvrđen je sustavom zidina i kula. Takvog ga vidimo i na Paganovoj karti.

Istočna je obala rijeke Krke, koju su u vrijeme nastanka ove karte već djelomično osvojili Osmanlije, tijekom srednjega vijeka uglavnom bila u posjedu obitelji Nelipića. U blizini ušća Čikole u Krku Pagano je ucrtao jednu kulu bez oznake njezina imena. Ona zacijelo prikazuje utvrdu Ključ ili Ključicu, koju su sagrađili Nelipići 1330. godine kao veliku i jaku utvrdu na strmoj hridi desne obale rijeke Čikole kojom se mogao kontrolirati prijelaz i trgovina preko rijeke. Odavde su Nelipići vodili dugotrajne bitke protiv saveza Šibenčana, Trogirana i Splitskana. U 15. stoljeću pravo na Ključ dobiva kći Ivaniša Nelipića Katarina i muž joj Frankopan, a nakon očeve smrti 1437. godine odriče se prava na očevinu i predaje baštinu kralju, čemu se usprotivio ban Petar Talovac. Utvrdu zauzimaju Osmanlije 1546. u čijem posjedu ostaje do 1648. godine. Nakon protjerivanja Osmanlija posve je napuštena.

Idući lijevom obalom dalje na sjever, Pagano ucrtava sljedeću utvrdu Nelipića - Kamičak (Kamičac), koji označava kao *Ramica*. U povijesnim izvorima spominje se 1345. kada hrvatsko-ugarski kralj Ludovik Nelipićima potvrđuje pravo na Kamičak kao njihov nasljedni posjed. Godine 1523. osvojili su ga Osmanlije. Sama utvrda održala se do 19. stoljeća kada je u potpunosti porušena.

Bogočin (na karti označen kao *Bugucinc*), smješten nedaleko Roškog slapa, jedina je utvrda s lijeve obale Krke koja nije bila u posjedu Nelipića. Kao prvi gospodari Bogočina spominju se Martinušići koji su njime vladali tijekom 15. stoljeća. Nakon Martinušića utvrdu preuzimanju Bogetići, u čijoj se vlasti nalazila sve do dolaska Osmanlija 1522. godine.

Uzvodno od Bogočina, nasuprot Šubićeve Čučevu, nalazio se Nečven-grad. Uz utvrdu u srednjem vijeku ovdje je formirano i podgrađe u kojem se nalazilo osamdesetak kuća i crkva Sv. Duha (na nju se vjerojatno odnosi oznaka crkve desno od natpisa *Necveno*). Od 1421. utvrda se nalazila u posjedu kneza Jurja Martinušića. Uz Knin i Šibenik bila je to najmoćnija utvrda na Krki pa je Osmanlije ne ruše, nego je nakon osvajanja 1522. godine koriste kao svoju vojnu utvrdu.

Sl. 6 Utvrde Nečven, Bogočin, Kamičak i Drniš 1522. godine

U zaleđu Nečvena i Bogočina Pagano označava i Drniš (*Derni*). Slično kao i Knin, Drniš je nastao na rubu plodnog krškog polja tijekom srednjega vijeka, u području kojim su prolazili stari karavanski putovi. Naime, iako se dugo smatralo da su ga osnovali Osmanlije, novija istraživanja pokazala su da je nastao prije osmanskog prodora. Arheološka istraživanja pokazala su da je na lokalitetu Gradina sagrađena utvrda koja je vjerojatno pripadala Nelipićima (*Juric, 2004; 210*). U pisanim izvorima Drniš se prvi put spominje 1494. kao istoimeno podgrađe koje se smjestilo uz Petrovo polje (*Traljić, 1972; 393*).⁴ Zanimljivo je da, iako je od 1522. pod osmanskom vlašću, Pagano nije iznad Drniša istaknuo osmansku zastavu. Nakon što su ga 1522. godine osvojili Osmanlije, već 1528. Drniš postaje sjedište nahije sa statusom kasabe. Nakon zaposjedanja Knina Osmanlije su staru drnišku srednjovjekovnu utvrdu dogradili i u nju postavili snažnu vojnu posadu.

Na zavoju rijeke Krke prema Kninu, podalje od obale, Pagano je označio još jedan toponim - *Babidub*, koji po svoj prilici označava naselje i utvrdu Babin dub. O Babinu dubu (danas Bobodol) u srednjem je vijeku poznato da je bio sjedište župe, no o samoj utvrdi malo je toga poznato. Vjerojatno je, kao i većina utvrda s lijeve obale Krke, bila u posjedu Nelipića.

Važnost Paganove karte kao povijesnog izvora

S obzirom na brojnost označenih naselja, možemo zaključiti da je prostor oko rijeke Krke krajem srednjega vijeka bio razmjerno gusto naseljen. Pri tome valja napomenuti da Paganova karta, s obzirom na povijesni kontekst nadolazeće ratne opasnosti, prikazuje samo utvrđena naselja. No, osim utvrđenih naselja, na prostoru oko rijeke Krke bilo je više ruralnih naselja koja nisu prikazana ovom kartom jer nisu bila utvrđena pa su tijekom prodora

⁴ Riječ je o kupoprodajnom ugovoru od 8. ožujka 1494. godine u kojem se spominje lokalitet Sub Darnis, dakle podgrađe Drniša (*Kosor, 1979; 125*).

Osmanlija mahom napuštana, a zatim u razdobljima mira ponovno naseljavana (usp. karte Martina Rote Kolunića iz 1570. i 1571.) U tom su smislu osobitu važnost imali prostori krških polja - Kninskog, Kosovog i Petrovog, koja su i prije i nakon dolaska Osmanlija imala ključnu ulogu koja je proizlazila iz njihove gospodarske važnosti. Plodna krška polja uvjetovala su koncentraciju relativno brojnog stanovništva upravo na tom području. Gospodarsku osnovu ovih naselja prije prodora Osmanlija činilo je ratarstvo, a manje stočarstvo koje će dominantnu ulogu dobiti u nemirnim vremenima mletačko-osmanskih ratova koja neće omogućavati sjedilački način života. Zbog specifičnih hidrografskih odnosa Petrovog, Kosovog i Kninskog polja ta su ruralna naselja formirana u rubnim, povišenim zonama polja, koje su im omogućavale ocjeditije tlo, sigurnost od poplava, kao i blizinu šuma i pašnjaka (Friganović, 1961; 156). Istodobno, položaj kninskoga grada na povišenom vapnenačkom grebenu bio je uvjetovan obrambeno-strateškim razlozima, a važnost mu je proizlazila iz povoljnog prometno-geografskog položaja. Uz samu Krku, karakteristična je pojava feudalnih utvrda uz koje se s vremenom razvijaju podgrađa. Osim za obranu i vojnu kontrolu prijelaza, utvrde su služile i u gospodarske i trgovačke svrhe. Tu bi se obavljala naplata cestarina i mostarina te kontrola kretanja ljudi i roba. Svi utvrđeni gradovi bili su međusobno povezani mrežom srednjovjekovnih putova. Te su prometne komunikacije prikazane i Paganovom kartom u obliku tankih linija koje povezuju pojedine utvrde. Iako je cijelo Pokrčje bilo povezano razmjerno gustom mrežom putova, komunikacije u smjeru sjever-jug imale su veće značenje. Bili su to trgovački putovi koji su iz unutrašnjosti (Hrvatske i Bosne) vodili prema obali. Osim putova, Pagano je označio i prijelaze preko rijeke Krke (označeni su kao »passo«). Prvi se nalazio uzvodno od Visovca. S desne strane prilaz tome prijelazu čuvala je utvrda Babin grad ili Rog, a s lijeve strane utvrda Kamičak. Drugi prijelaz povezivao je lijevu i desnu obalu nedaleko od utvrda Čučevo i Nečven-grada. Ta je cesta povezivala Bukovicu i Ravne kotare s prostorom Promine.

Slika naseljenosti karakterizirana brojnim feudalnim utverdama Šubića i Nelipića prikazana Paganovom kartom ubrzo će posve nestati. Naime, već prije pada Bosne 1463. Osmanlije su povremeno provaljivali u šibensko zaleđe. Godine 1415. zauzeli su kraljevski grad Zvončac (danas Zvonik kod Mirlovića), a 1432. u pljačkaškom su pohodu doprli sve do Srime. Pri pokušaju osvajanja Skradina i kninskog podgrađa 1512. godine Osmanlije su teško opustošili cijeli kraj (Kosor, 1979; 126). U obrani Pokrčja upravo su feudalne utvrde Šubića i Nelipića imale ključnu ulogu, odbijajući napade Osmanlija. No, te feudalne utvrde nisu bile prilagođene novim ratnim uvjetima. Najveći nedostatak starih burgova bio je njihov položaj. Građeni na prirodno zaštićenim položajima odgovarali su organizaciji feudalne uprave, ali ne i praćenju kretanja neprijatelja te lakoj i brznoj opskrbi. Drugi im je nedostatak bila mala površina koja često nije mogla primiti dovoljan broj vojnika. Nakon višekratnih pokušaja hrvatske feudalne utvrde početkom 16. stoljeća počele su popuštati pred navalom neprijatelja. Tako 1522. Osmanlije ipak uspijevaju osvojiti Drniš, Knin i Skradin, rušeći pri tome i brojne utvrde koje su im se našle na putu. Paganova karta prikazuje nam Pokrčje upravo u tom trenutku. Iako na njoj nisu označene granice osmanskih osvajanja, zastave s polumjesecom istaknute iznad Skradina, Nečvena i Knina jasno govore da su oni u trenutku nastanka karte već bili osvojeni.

Paganova karta bila je prva karta koja je detaljnije prikazala dalmatinsko zaleđe pa je u tom smislu odigrala veliku ulogu u upoznavanju područja osmanskih prodora u naše krajeve. Danas malo znamo o Mateu Paganu, no s obzirom na njegovo ime,⁵ moguće je da dobro poznavanje dalmatinskog zaleđa proizlazi iz njegove osobne vezanosti za taj prostor. Njegova karta, koja je u tehnici drvoreza otisnuta u Veneciji, očito je i tada bila iznimno rijetka. Danas je sačuvano samo nekoliko primjeraka te vrijedne karte. O važnosti i pouzdanosti Paganove karte možda najbolje govori činjenica da će je 50-ak godina kasnije kao predložak za vlastitu kartu preuzeti jedan Šibenčanin koji je također djelovao u Italiji - Božo Bonifačić (1537. - 1592.), poznatiji kao Bonifacije Natal. Šibenčanin Božo Bonifačić, pripada među najistaknutije hrvatske kartografe 16. stoljeća. Bio je sugrađanin i suvremenik Martina Rote Kolunića. Bakrorezačku vještinu izučio je u Veneciji, a kao kartograf uglavnom je djelovao u Rimu. Bio je iznimno blizak crkvi te je jedno vrijeme radio u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Kao grafičar karte nije izrađivao na temelju terenskih opažanja. Bonifačićeve karte nastaju komparacijom već postojećih kartografskih predložaka koje bi na temelju novih informacija ili vlastita znanja geografije sam doradivao. Bonifačić je očito došao i u posjed Paganove karte i odmah shvatio njezinu vrijednost. U skladu s novim grafičkim dostignućima Bonifačićeva doba, pojavom bakroreza, preradio je Paganovu kartu, pojednostavivši prikaz sadržaja, posvećujući veću pažnju njezinu grafičkom oblikovanju (*Slukan Altić, 2003; 124-126*).⁶ Upravo zahvaljujući preglednosti i grafičkoj atraktivnosti tako novooblikovane karte, Kolunićevo je djelo od 1580. objavljivano u tada najpoznatijem atlasu svijeta *Theatrum Orbis Terrarum*,⁷ nizozemskog izdavača Abrahama Orteliusa. Kako je spomenuti atlas doživio čak 41 izdanje, tako će i Paganova dostignuća u poznavanju Pokrčja, u kojem će se tijekom nekoliko stoljeća odigravati ključne bitke s Osmanlijama, postati poznata cijeloj Europi.

Summary

Based of Mateo Pagano's map made about 1522, author analysed presence of population in the time when area around Krka River was conquering by the Turks. Enabling the oldest detailed insight into the space of Krka area, Mateo Pagani's map represent an crucial historical sources which show as the last moments of feudal medieval cultural environment. In the time of occurrence of the map, Krka River was borderline between two Croatian famous noble families - Šubić and Nelipić. Along the Krka River bank, these families builded up several fortified medieval settlements, which has an important defending role in the time of ottoman conquest. Concerning the fact that many of this fortified settlement are destroyed during ottoman conquest, Pagano's map is the only graphic sources that testify about its structure and physiognomy.

⁵ Područje Dalmacije između Cetine i Neretve u starom je vijeku poznato kao Paganija.

⁶ Bonifačićeva karta nosi naslov »Zara et Sebenici descriptio«, u čemu se također jasno odražava utjecaj Paganove karte. Primjerak karte čuva se u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu.

⁷ Prvo izdanje spomenutoga atlasa objavljeno je u Antwerpenu 1570. godine.

Popis literature:

Bezić, Bosiljka (1980): Prilozi poznavanju kninske tvrđave. Fiskovićev zbornik, II, Split, str. 137-150.

Friganović, Mladen (1961): Polja gornje Krke. Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 3, Zagreb.

Juric, Ante (2004): Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu. Matica hrvatska Skradin.

Karaman, Igor (1980): Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture. Školska knjiga, Zagreb.

Klaić, Nada (1990): Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb.

Kosor, Karlo (1979): Drniška krajina za turskog vladanja. Kačić - zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, god. XI, Split, str. 125-193.

Paić, Paško (1998): Hrvatski kraljevski grad Knin. Poglavarstvo grada Knina i Matica hrvatska Knin.

Pilić, Šime (2003): Socijalna eko-historija krajeva uz rijeku Krku (1500-1800) u suvremenim putopisima. Triplex Confinium (1500.-1800): ekohistorija: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. u Zadru. Split: Književni krug, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 2003, str. 305-334.

Slukan Altić, Mirela (2003): Povijesna kartografija - kartografski izvori u povijesnim znanostima. Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2003.

Slukan Altić, Mirela (2003a): Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. stoljeća. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Državni arhiv Split, 2003, br. 18,

Smiljanić, Franjo (1992): Građa za povijesnu topografiju Kninsko-drniškoga kraja u srednjem vijeku. Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, izdanja Hrvatskog arheološkog društva, svezak 15, str. 55-64.

Stošić, Krsto (1941): Sela šibenskog kotara. Tiskara Kačić, Šibenik.

Tooley, R.V. (1979): Tooley's dictionary of Mapmakers, Map Collector Publications Limited, Tring, Hertfordshire England.

Traljić, Seid Mustafa (1972): Drniš šesnaestog i sedamnaestog stoljeća. Radovi JAZU u Zadru, br. 19. str. 393-404.

Traljić, Seid Mustafa (1973): Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XX, str. 447-458,

Živković, Petar (1993): Oblikovanje kninske tvrđave i grada do godine 1918., Kninski zbornik, Zagreb, str. 96-123.

Živković, Zdravko (1997): Prilog poznavanju graditeljskog razvoja kompleksa franjevačkog samostana i crkve na Visovcu. Visovački zbornik, Visovac, zbornik radova Simpozija u prigodi 550. obljetnice franjevačke nazočnosti na Visovcu (1445. - 1995.), str. 343-351.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Scientific Research Journal for Economic and Environmental History

Volumen III / Broj 3
Zagreb - Samobor 2007.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« i »Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Rijeka, Hrvatska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Zagreb, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Marina Skelin

Lektura / Language editing:

Lidija Menges

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2007.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Na naslovnici:

Splavi na rijeci Dravi pokraj Donje Dubrave 1938. godine

Tiskano uz pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Grada Zagreba
